

STRATEŠKO I HISTORIJSKO-ARHEOLOŠKO
ZNAČENJE BRIBIRA

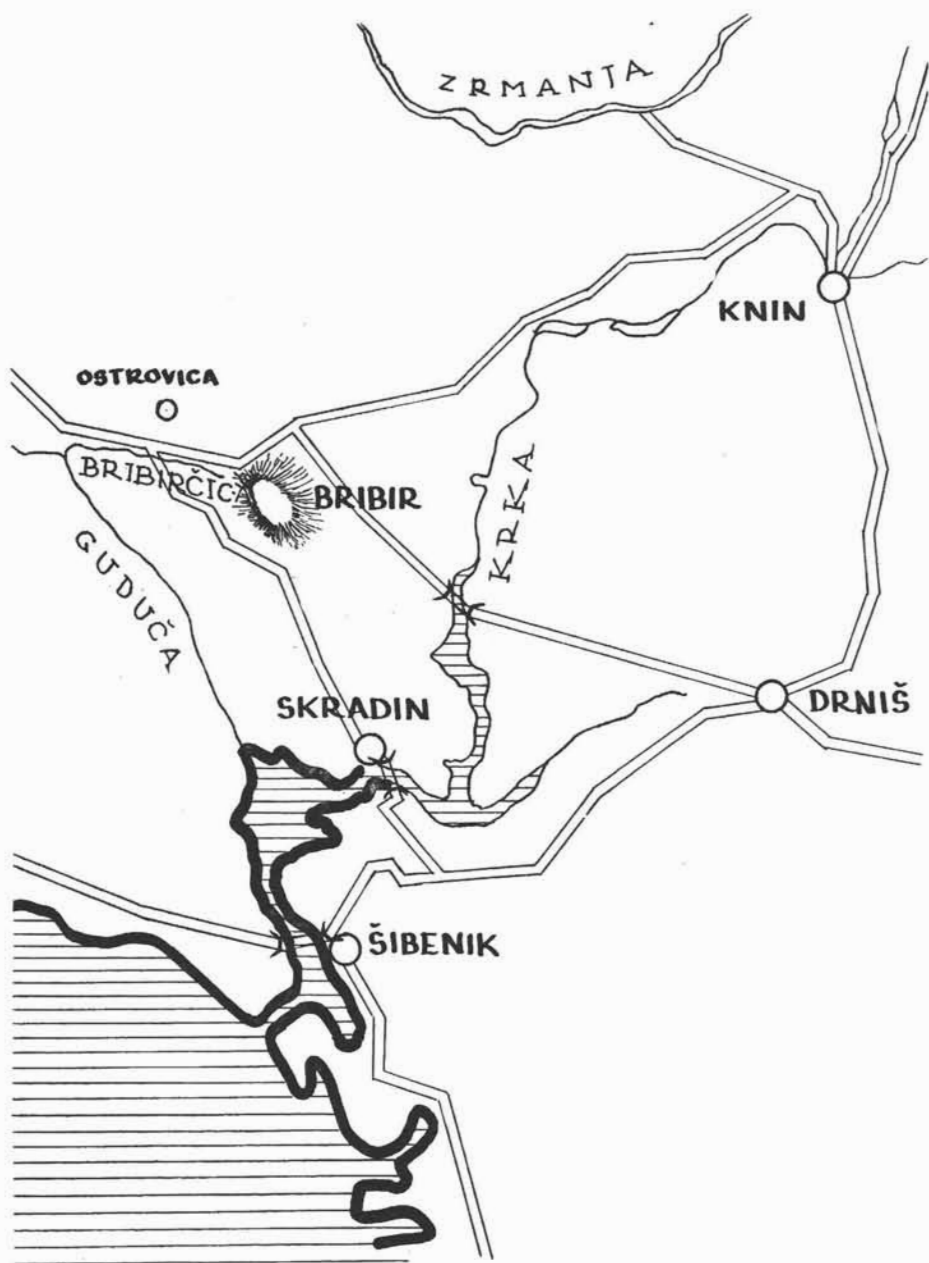
Dvanaest km sjeverozapadno od Skradina, u selu Bribiru, strši zaranasta glavica posuta ruševinama. Iako ta glavica ima izgled osamljene uzvisine (sl. 1), ona u stvari pripada Ostrvičko-otreskom lancu, od kojeg je na Planičniku odijeljena sedlom. Taj lanac dijeli Bukovicu od Ravnih kotara. Apsolutna visina glavice iznosi ravnih 300, a relativna se kreće otprilike oko 150 m. S glavice se pruža pogled preko cijele kamenite površine od Velebita do Moseća i Trtra na istočnoj strani, a preko humova i dolina od Ostrvice preko Benkovca do pred Zadar, i do mora na zapadu.

Ovako dominantan položaj nametnuo se sam od sebe pradavnim stanovnicima, jer su pod Bribirom postojali nužni faktori za održavanje života, i to: lovišta i ispaša u prostranoj i tada šumovitoj podskoj površini na istočnoj strani, a podesno tlo za agrikulturu na zapadnoj strani u pitomim dolinama. I još nešto što je osnovno za život čovjeka i njemu potrebne stoke, a to je voda.

Ako putujemo iz Knina prema Zadru, ne ćemo naići ni na jedan potok s konstantnom vodom, sve do Bribirske glavice, pod kojom izvire jak potok, koji se zove Bribirčica.

Dakle, tu su svi idealni uvjeti za nastavanje ljudskog roda, kojemu je Glavica osiguravala zaštitu, pa nije čudo da se na ovako istaknutoj strateškoj uzvisini i pod njom nalaze tragovi od mlađeg kamenog doba pa gotovo do današnjice.

Ali na Bribir ne smijemo gledati kao na čvrstu stratešku tačku u njegovu uskom i lokalnom značenju. Treba se tu obazreti na konfiguraciju okolnog terena, a naročito na odnos s rijekom Krkom. Krka predstavlja veliku prirodnu prepreku saobraćaju, ne zato što je to bujna tekućica, nego zato što protiče kroz nepristupačan kanjon, koji počinje od Knina, pa ide uz vrlo otežane pristupe sve do ušća (crtež 1).

Crtež 1.

Ovakva prirodna razdjelnica postavila se sama od sebe kao međa koju poznajemo još iz doba rimskih osvajanja, kad je ona dijelila Liburne od dalmatskog plemena. A Bribirska glavica je prva uzvisina kanjonu na domak, pa je shvatljivo kakva joj se strateška uloga nametnula u procesu nadiranja rimskih legija protiv otpornih Dalmata.

Glavica je još veću ulogu odigrala u srednjem vijeku. Tada je Knin bio – kako dokumenat kaže – glava Hrvatske i glavni ključ za prolaz iz unutrašnjosti u tadašnju Dalmaciju. Preko Knina je prolazilo i sve što se iz Zadra i današnje sjeverne Dalmacije gibalo prema unutrašnjosti i obratno. Ali od zapada prema Kninu nije sve bilo otvoreno. Spomenuta osobina kanjona Krke sprečavala je bilo koju alternativu saobraćajnice, pa je preostao jedini i najprirodniji put uz desnu obalu te rijeke. A taj put vodio je preko klanca Planičnika kod Bribira (sl. 2). To je bio rastvor klijesta, kojih su krajeve sačinjavali s jedne strane Bribir, a s druge susjedna mu utvrda Ostrovica. Tko je gospodario Bribirom i Ostrovicom, taj je imao u rukama svaku kontrolu nad prolazom u sedlu Planičniku. U zreлом srednjem vijeku obje utvrde bile su u rukama knezova Bribirskih. Važnost tog klanca dolazi do historijskog izražaja kad je kralj Ludovik I. Anžujski g. 1347. htio istisnuti Veneciju s ovostranih obala Jadrana i zauzimanjem Zadra zadati njenu gospodovanju u Dalmaciji smrtni udarac. Ludovik je uvidio važnost ovog klanca, te oduzeo Šubićima tvrdu Ostrovicu. Otada će ova utvrda, zapravo uz Bribir, kao čuvar klanca grati važnu ulogu, naročito za dugotrajnih mletačko-turških ratovanja.

O prošlosti Bribira u prahistoriji i antici govorit će drugi kolege, a ja ću se kratkim pregledom osvrnuti na srednji vijek, pa i na dalje razdoblje.

Bribir se prvi put spominje u X stoljeću u spisu cara pisca Konstantina Porfirogeneta kad piše o teritorijalno-administrativnoj podjeli Hrvatske na 11 županija, među koje ubraja i bribirsku. Ona je graničila s kninskom, lučkom i sidraškom, zapremajući prostor od Vranskog jezera na zapadu do rijeke Krke iznad Skradina na istoku, dok joj se sjeverna granica ne da odrediti. Jedan bribirski župan spominje se u ispravi kralja Krešimira kao svjedok i dvorski dostojanstvenik, a zvao se Budić. Potkraj XI stoljeća spominju se još Crminik i Stresinja kao bribirski župani.

Odmah na početku XIII stoljeća, g. 1202., javlja se prvi put rod Šubića, za koji iz kasnijih dokumenata doznajemo da sjedi na Bribiru. Prvi se spominje Mrmonja u glasovitom dokumentu koji se pogrešno zvao *Pacta conventa, Trogirska appendicula, Qualiter . . .*, gdje bi on bio među onim poglavicama dvanaest hrvatskih rodova koji su tobože pregovarali s kraljem Kolomanom. Ali to je bilo nešto sasvim drugo, o čemu na drugom mjestu i doskora. Od svega je ovdje važno da su Šubići otada privilegirani, pa tom momentu možemo pripisati da su došli u posjed nekad županijskog grada Bribira. Članovi roda Bribirskog javljaju se i u rijetkim ispravama XII st.

Ali koncem XII i početkom XIII st. nastale su borbe za ugarski prijesto, zbog čega je došlo do slabljenja centralne kraljevske vlasti, jer su pretendenti na prijesto – da bi stekli pristalice – obdarivali plemiće velikim posjedima. U Hrvatskoj se plemstvo osililo tako da je time udaren temelj oligarhiji velikaša. Do istaknutijeg izražaja dolaze dva plemena: Snačići i Bribirski.

Porazom Domalda od plemena Snačić uspinju se na političku pozornicu Bribirski, koji imaju domenu od Zadra do Krke, a jednoga od njih, Višena, nalazimo u Zvonogradu u današnjoj Lici, pa se tako u XIII st. našao u rukama Bribirskih kontinuirani teritorijalni pojas od Zadra do izvora Zrmanje.

U XIII st. Bribirci posizu za vlašću izvan svoga teritorija. Mnogi članovi njihove porodice postaju gradski knezovi u Splitu, Trogiru i Šibeniku. Oni duboko zadiru u javni život Hrvatske i Dalmacije i igraju značajnu ulogu na političkoj pozornici, uz mali prekid, gotovo čitavo XIII stoljeće.

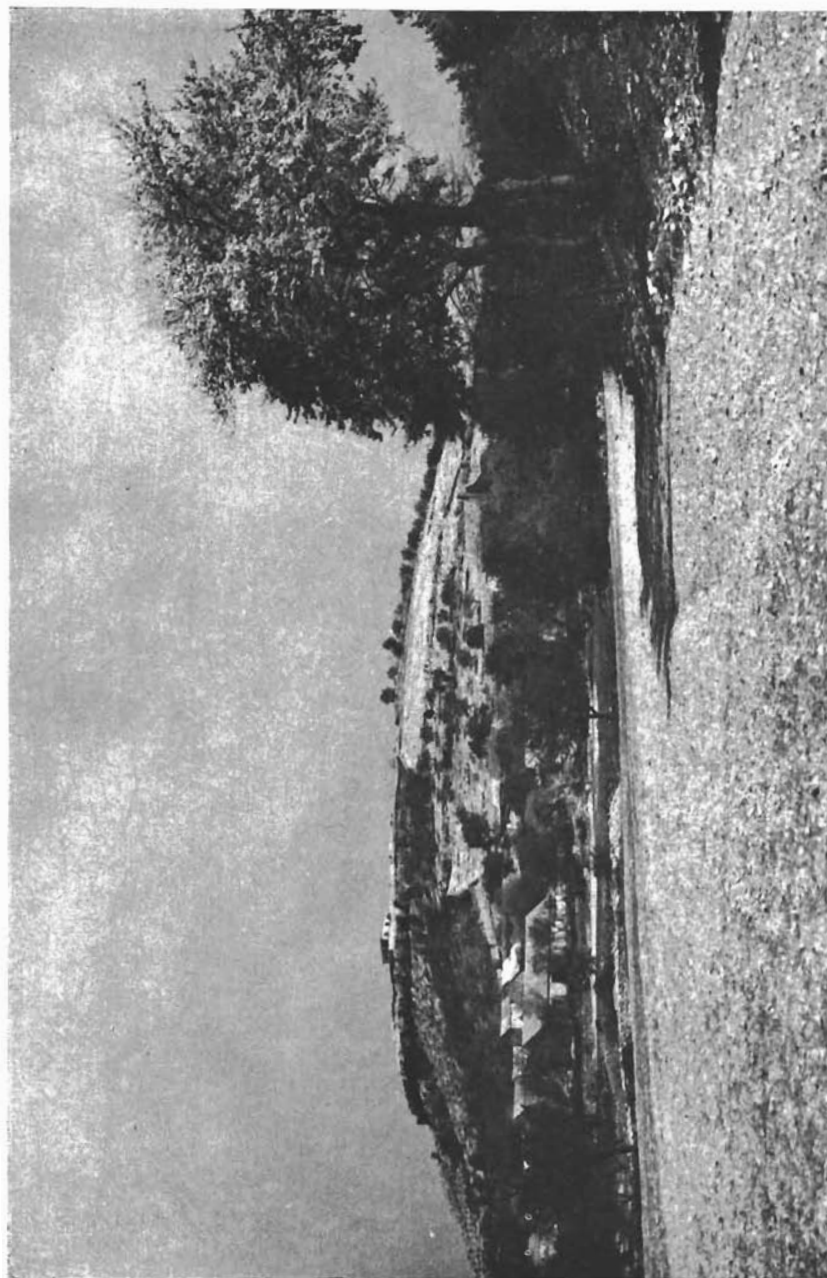
Pod konac XIII st. diže se snažni politički lik Pavla Bribirskog. Pavao se vješto koristi slabošću vladara i metežom u njihovoj borbi za prijesto, te širi teritorijalno i politički svoju vlast, a time i kuće Bribirskih. G. 1287. Pavao dobiva Omiš. U dinastičkim borbama opredijelio se za napuljsku lozu Anžujaca i bio je kolovođa njihove stranke u državi. Od Anžujaca je dobio Drežnik i Pset, te je tako teritorij od Senja, Gacke i Modruša do međa livanjske župe bio u njegovoj vlasti. Njegova braća vrše vlast knezova u svim primorskim gradovima osim u Zadru. Sam je u dva navrata bio ban, i konačno je tu vlast dobio doživotno; dapače, banska se vlast u kući Bribirskih pretvorila u nasljednu. Službeno se nazivao »*Banus maritimus*«, što je značilo ban Hrvatske i Dalmacije. Od god. 1299. naziva se »*dominus Bosne*«. Pavao je defacto bio nekrunjeni kralj. Njemu su se pokoravali domaći velikaši. On izdaje povelje, a da u njima nema ni spomena o kraljevu imenu. Imao je svoje pečate i kovao svoj novac po uzoru na mletački. Jednom riječi, njegova oblast bila je država u državi.

Pavao i njegov rod bili su čvrsto i krvno povezani s vladarima okolnih zemalja. Pavlova žena Ursica u dokumentima zvana »*Inclita Croatorum banissa*«, bila je kći srpskog vladara Stevana Dragutina. Anžujci ga nazivlju vjernim rođakom, a knez Hrvatini u zapadnim stranama Bosne Pavlov je »*consanguineus et cognatus*«.

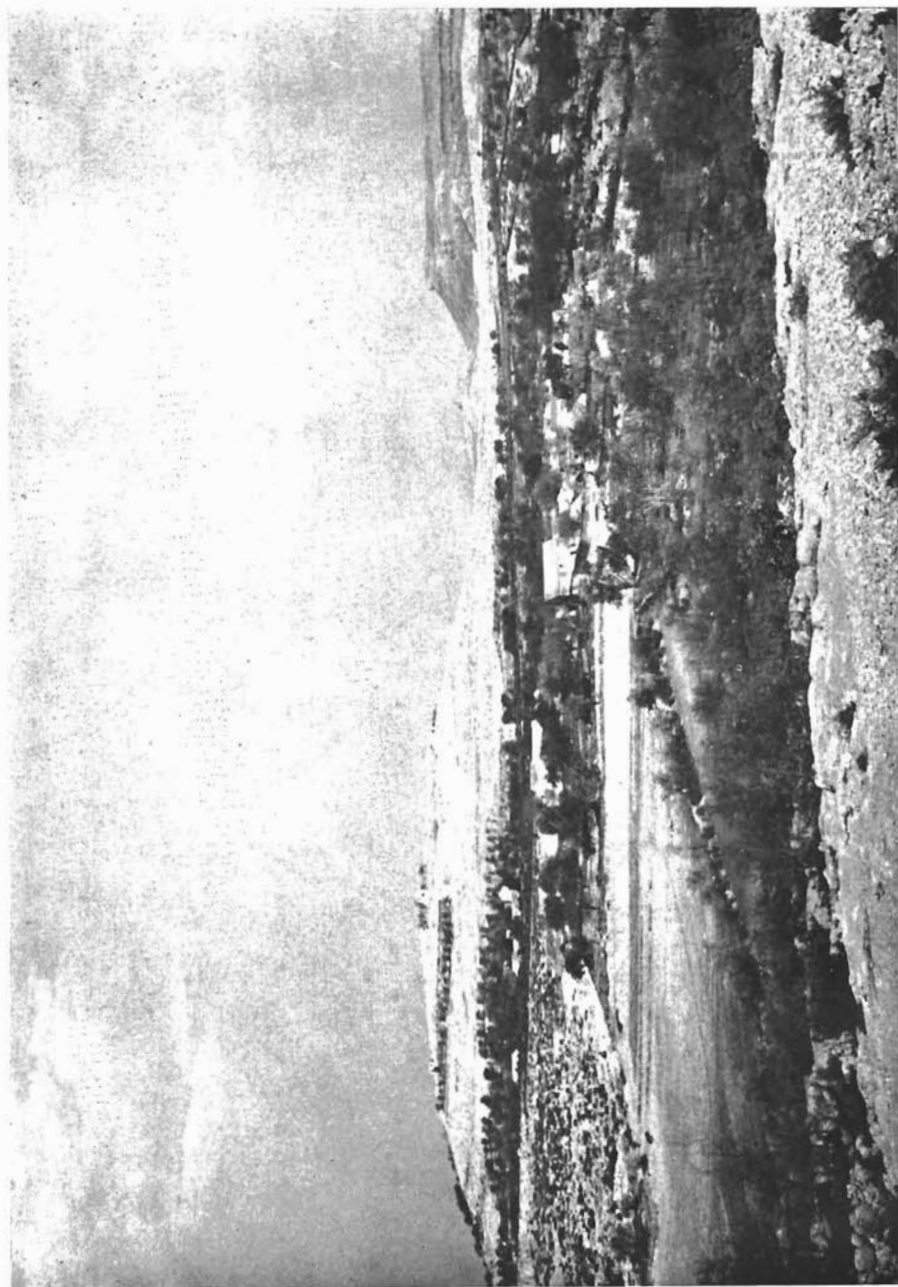
Jedna Bribirka je bila udata za Tiepola u Veneciju. Pavlov brat nekoliko puta odlazi na napuljski dvor, a sam Pavao srpskom kralju. Koliko se ovaj dinast osilio, vidi se najbolje po tome što je doveo na ugarski prijesto Anžujce.

Zbog teritorijalnog širenja i porasta moći Pavao je napustio plemsko sjelo u Bribiru i prenio ga u bliži Skradin.

Pavla u svemu nasljeđuje sin Mladen, s kojim se zapravo svršila politička moć Bribirskih. Neki Pavlovi potomci imaju sjelo izvan plemensštine: u Skradinu i u Klisu.

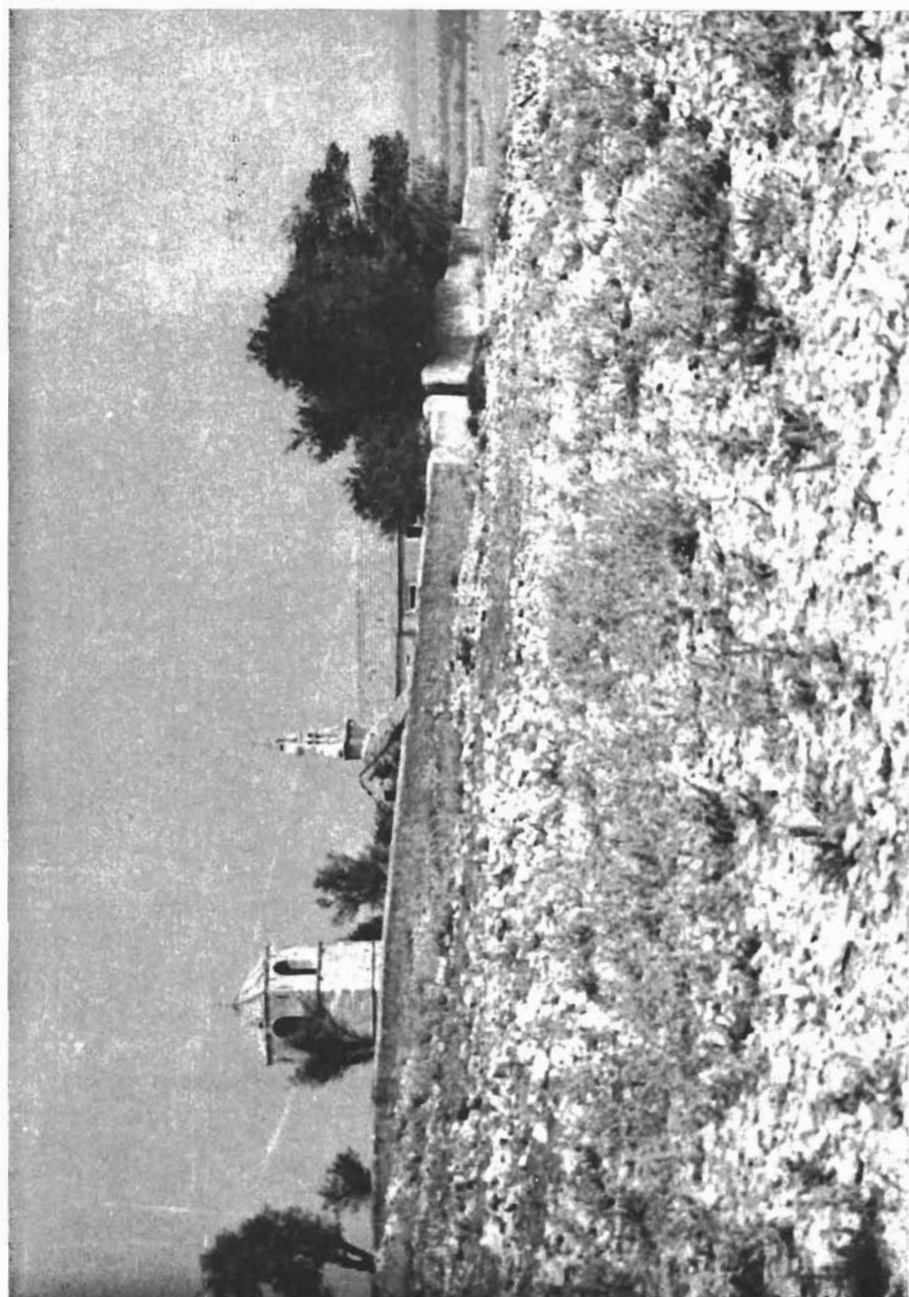
Sl. 1. Bribirska glavica

Sl. 2. Klanac Planićnik, u pozadini je na stožastom humu Ostrovića

Sl. 3. Stopa kositrenog kaleža iz Bribira, nestala iz zbirke u Bribiru za fašističke okupacije

Sl. 4. Seoska crkva Sv. Joakima i Ane, u kojoj je g. 1959. otpočelo iskopavanje

Bribirska loza znatno slabi u XIV st. uslijed podizanja moći drugog dinasta: kneza Nelipića od plemena Snačić. Ta loza naročito slabi zbog tendencija kralja Ludovika Anžuskoga da slomi moć oligarha. Nelipić im g. 1336. otmilje tvrdu Ostrovicu, važnu utvrdu u sjevernoj Dalmaciji i uz Bribir ključ Ravnih kotara, koju je Pavao II Bribirski morao novcem otkupiti.

Kad je vojska kralja Ludovika g. 1347. ušla u Ostrovicu, Juraj III Bribirski preselio se u Zrinj, koji je dobio u zamjenu za Ostrovicu, i tako udario temelj lozi Šubića-Zrinjskih, koji su igrali veliku ulogu u vojnim i političkim događajima u gornjoj Hrvatskoj.

Na Bribiru su ostali drugi plemenjaci, koji se spominju do u početak XVI st. Tu je ostalo formirano naselje, u kojemu se život i razvitak mjesta nastavio sada i bez premoći knezova Bribirskih kojom se bilo izdiglo. Stjecanjem velikog teritorija u domenu i upravljanjem prostranim oblastima stoljećima se u Bribir kao centar slivao golem prihod u naturi i novcu, od tlake, nameta, miraza i pljačke. Stjecanjem jake ekonomske baze udaren je temelj političkom utjecaju koji je Pavao razvio do vrhunca, a s time i društvenom položaju koji je iziskivao suvremeni kulturni stupanj povlaštene klase. To potvrđuju dokumenti, koji na Bribiru spominju liječnike, notare (koji su pisali hrvatskim jezikom), službenike, obrtnike, poslugu itd.

Sve to govori o razvijenom srednjovjekovnom naselju, u kojemu se poimence spominju dvor, kuće, gostinjac, 7 crkava, samostan, osamica za gubavce i mlinovi na Bribirčici. Kakav je bio razvojni stupanj naselja, pokazuje činjenica da je g. 1245. kralj Bela IV odsjeo na Bribiru na više sedmica, a za njegov smještaj i smještaj njegove pratnje morala je tu postojati dolična građevina.

Da bacimo svjetlo na opulenciju knezova Bribirskih, navest ćemo oporuku Pavla II, sina Pavla I, iz g. 1346. Ta oporuka među ostalim glasi:

»... Tijelo moje hoću da se sahrani u Bribiru, u crkvi sv. Marije, u grobnici gdje počiva moj otac i sinovi moji. Za pogreb dajem franjevcima moga konja Kirendu. Nadalje, za ukras rečenoj crkvi, a ne franjevcima, dajem dragocjenosti moje kapelice, naime velik pozlaćen križ od srebra, koji teži 300 uncija, zatim pozlaćenu ikonu (anchonam) od srebra od 205 uncija težine, srebrnu pozlaćenu skrinjicu za sv. moći, veliku ladicu od srebra za tamjan, srebrnu pozlaćenu kadionicu i srebrnu kutijicu pozlaćenu. Poklanjam još tri humerala (oplećnika) s biserjem, tri crkvene košulje, dvije stole i tri manipula (naručnika), kutiju od crvenog baršuna, napokon i tobolac na oltaru za kalež, koji je izrađen od svile. Još dajem crkvi za ukras svoje knjige: psaltir s tumačem, skolastičku historiju, dijalog sv. Grgura, knjigu Izidorovu o Sv. pismu i zbornik rečenica svetaca, razgovor sv. Bonaventure i dvije rimske martinjanske kronike, jednu staru, a drugu novu... Nadalje sve djedovske zemlje i vinograde koje pripadaju mome dijelu, a nalaze se ispod Bribira.« Na sličan način obdario je samostan sv. Nikole u Zadru, gdje mu je kći bila redovnica.

Ovo je dovoljno da se steče dojam o kulturnom nivou roda Bribiraca i o profinjenosti ukusa za kulturno-umjetničke tvorevine onog doba.

Tursko prodiranje učinilo je kraj procvatu naselja. Već sredinom XV st. u krajeve oko Knina i širu okolicu zalijeću se Turci, pa pustoše i kolju, a stanovništvo pred njima bježi da se zaštiti u utvrđenim primorskim gradovima i na izoliranim otocima. Kad su naleti prestajali, stanovništvo se vraćalo na opustošeno i popaljeno tlo, ali uvijek u manjem broju negoli je odavde odilazilo.

Godine 1522. padaju u turske ruke Knin i Skradin, a zatim 1523. Bribir i Ostrovica. Jedan izvještaj iz g. 1542 govori da je polje u okolici Bribira bilo zapušteno i neobrađeno, što je dokaz da u Bribiru više nije bilo stanovništva. U doba turske prevlasti Bribir ne igra neku znatniju ulogu jer je u unutrašnjosti turskog posjeda. U njemu stoji mala turska posada s dizdarom na čelu. Opet će doći do izražaja, ali samo njegova strateška uloga, i to u mletačko-turskom ratovanju u XVII stoljeću.

Godine 1684. Bribir pada u ruke našim krajišnicima, što znači Veneciji, koja ga drži kao isturenu tačku prema turskom Kninu, koji se oslobađa g. 1688. Oslobođenjem Knina prestaje svako strateško značenje Bribira, jer se on više nije nalazio na pograničju.

Protjerivanjem Turaka iz današnje Dalmacije nadolazilo je novo stanovništvo iz Bosne i naselilo Bribir g. 1686.

Držim da se to stanovništvo nastanilo na Glavici zbog nesigurnosti koja je još uvijek lebdjela sve do mira u Srijemskim Karlovcima g. 1699. Kad su nastali sigurniji dani, ono se spustilo na podinu i formiralo današnje selo pod Glavicom. Tako je Glavica poslije tolikih vjekova života ostala pusta, a kao neki žižak tradicije podsjeća nas na prijašnji život prigodno gibanje po njoj u slučajevima pohoda parohijskoj crkvi i seoskom groblju, koji se na Glavici danas nalaze.

Nije potrebno razlagati kako je ovakav bujan i dugotrajan život na Bribiru morao ostaviti arheološke naslage. Ali i njih je davno pokrila zemlja, korov i gomile koje su ostale po površini. Još potkraj XV stoljeća stala su nestajati na Bribiru zdanja, a pogotovo početkom XVI stoljeća, kad su ga srušili i zauzeli Turci.

Jedan izvještaj iz 1555. govori kako je crkva sv. Marije na Bribiru bila potpuno porušena, a Farlati navodi kako je na Bribiru postojala bogata opatija sv. Ivana i da su još g. 1690. od nje ostali ne baš neznatni tragovi.

U kakvom se stanju zatekao Bribir početkom XVIII st. pokazat će nam kopija jedne geodetske skice (crtež 2). Naime, u to vrijeme Venecija je provodila katastar na stečenom posjedu u Dalmaciji, pa je slala ekipe geodeta, koji su snimali teren. Tako je snimljen i Bribir s Glavicom, na kojoj se ništa zdrava nije nalazilo, dapače od ruševina raspoznavala su se samo dva objekta, i to razrušena utvrda na tjemenu Glavice i ruševine crkve sv. Ivana istočno od utvrde.

Tako znamo da je čitava površina Glavice odavna posuta ruševinama, a ta površina nije mala. Ona zahvaća 72.000 m², da ne govorim još i o površini njenih pristranaka, po kojima se susreću ostaci kulture.

Kako vidite, to je golem areal, koji mnogo obećava, a važan je najviše stoga što se na njemu nalaze tragovi gotovo svih kulturnih epoha. Tu se, da tako kažemo, kao u školskom primjeru odrazio kontinuitet naselja u trajanju od preko 4.000 godina, ako ne računamo ovdje postojanje neolitske kulture pod samom Glavicom. I zato je posao arheološkog istraživanja vrlo složen i dugotrajan, pa iziskuje naučni i tehnički kadar, a razumije se i dosta materijalnih sredstava.

Crtež 2. Katastarska skica objekta na Bribiru iz XVIII st.

Kad se ima na umu sve do sada izloženo, onda nije nikakvo čudo da je Glavica davno privukla pažnju arheologa. Stoga se pod konac prošloga stoljeća javila želja pionira hrvatske arheologije fra Luje Maruna da iskopava na ovoj Glavici, želja, ali ne i mogućnost. On se ipak uhvatio u koštac s mnogo poteškoća i zapreka, te je početkom ovog stoljeća vršio pripreme, a pod konac g. 1913. započeo arheološke radove. Otkrio je s vanjske strane bedem stare Varvarije u dužini od nekih 70 m. Dotakao je i unutrašnjost Glavice, gdje je pronašao jednu malu crkvicu, otkrio nekoliko zidova i izvukao dvije sonde u blizini crkve i samostana sv. Marije. Tom prigodom pronađeno je nekoliko arhitektonskih ulomaka iz doba rimske dominacije i iz srednjeg vijeka, pa nešto grobnih priloga i novaca iz kasnog srednjeg vijeka. Dalji rad prekinuo je prvi svjetski rat. Pokretni nalazi bili su smješteni u načinjenu zgradu na Glavici i tu su se čuvali do II svjetskog rata, kad su okupator i domaće izdajice učinili svemu kraj (v. tekst na sl. 3). Poslije rata moglo se spasiti samo nekoliko kamenih spomenika koje su pobacali niz hrid Glavice.

U razdoblju između dva rata nije se moglo ni misliti o nastavku istraživanja, jer nije bilo shvaćanja ni za istraživanje najmanjeg objekta, a kamoli ovakva kompleksa.

Ali čim su se poslije oslobođenja stale sređivati prilike, uprava Muzeja hrvatskih starina poduzela je korake da se davno započeti kompleks nastavi istraživati. U tu svrhu iznesen je g. 1951. referat na zasjedanju Koordinacionog odbora arheologa Jugoslavije u Ljubljani s traženjem da pothvat dobije savezni karakter i saveznu pomoć. Prijedlog je bio prihvaćen jednoglasnim odobravanjem, ali kad su se stale vršiti organizacione pripreme, prestao je funkcionirati aparat saveznog značaja koji je počeo realizirati iskopavanja. To je odgodilo pothvat sve do god. 1959, kad nas je mjesni paroh upozorio da će betonirati pod u ratu stradale seoske crkve (sl. 4) i ponudio nam da prethodno istražimo unutrašnjost.

Smjesta smo pristupili radu i već prvi dan naišli na dekorativne ulomke XI–XII stoljeća, a zatim sutradan na tri apside crkve kojoj su ti ulomci pripadali. To je bilo u jeseni 1959. i otada do danas traje iskopavanje na Bribirskoj glavici. Do sada je konstatirano da se ostaci kulture nalaze odmah pod površinom, a i u raznim dubinama, ponegdje i do 7 m. Rezultate dosadašnjeg istraživanja upoznat ćete u glavnim crtama u izlaganjima koja slijede.